

ПРИНЦИП СВОБОДИ ТА МЕЖІ ДЕРЖАВНОГО ВТРУЧАННЯ ЗА ДЖ. СТ. МІЛЛЕМ

Л. С. ПРОТОСАВИЦЬКА, кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: protosavitska@gmail.com

Анотація. У статті викладено політико-правові погляди одного з родоначальників англійського лібералізму Дж. Ст. Мілля; проаналізовано стан наукового дослідження теми, оброблено джерела; визначено поняття свободи і з'ясовано «законні» межі суверенітету індивіда; розглянуто проблему взаємовідносин людини і влади в демократичному суспільстві; досліджено проблему громадянської свободи ідеальної форми влади, її критерії та умови існування в політико-правовому вченні мислителя; встановлено особливості державного втручання в справи суспільства і індивіда.

Ключові слова: суспільство, індивід, свобода, право, державне втручання

Актуальність.

Розвиток правової та політичної системи України в теперішній час супроводжується вдосконаленням і реформуванням. З огляду на це, природним є звернення до ідей політико-правових мислителів, які свого часу вирішували питання, що є актуальними і важливими для нас зараз. У дусі демократичних перетворень, що відбуваються в Україні, актуальними й вагомими виявилися ідеї Джона Стюарта Мілля, видатного англійського філософа і правознавця, визнаного на Заході родоначальника Європейського парламентаризму, вчення якого мало вирішальне значення для практики формування ліберальних цінностей, громадянського суспільства та правової держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У дослідженні використовувалася методологічний потенціал праць вітчизняних і зарубіжних теоретиків і філософів права. Сучасні вчені Л.В. Єпіна [1], О.Ю. Малинова [2], В.С. Нерсесянц [3], Г.Б. Сорока [4], М.М. Рождественській [5], М.І. Романова [6] та інші у своїх працях торкалися окремих аспектів політико-правової теорії Дж.Ст. Мілля. Так, Г.Б. Сорока подавала загальну характеристику політико-правових поглядів мислителя. В.С. Нерсесянц звертався до питань представницького правління та демократії у концепції Дж.Ст. Мілля. Філософсько-правові та суспільно-економічні погляди Дж.Ст. Мілля були розвинені О.Ю. Малиною, М.І. Романовою та М.М. Рождественським.

Мета статті полягає у дослідженні політико-правового вчення Дж.Ст. Мілля: у теоретико-правовому аналізі і критичній оцінці піднятих ним проблем держави і права, зокрема поняття свободи та особливостей державного втручання у справ суспільства та індивіда.

Матеріали і методи дослідження.

У процесі роботи використовувалася принцип історизму, що дозволяє розглянути становлення і розвиток поглядів Мілля в динаміці, у взаємозв'язку з іншими явищами і процесами (що допускає деяку рухливість хронологічних рамок дослідження). Інший важливий принцип дослідження – принцип об'єктивності, що передбачає максимально можливе абстрагування дослідника від своїх ідеологічних установок і особистих симпатій, залучення широкого комплексу дослідницької літератури і джерел.

Системний метод дав можливість провести комплексне дослідження політико-правових поглядів Дж.Ст. Мілля та одержати системне бачення доктрини вченого. Метод синтезу використовувався при поєднанні досліджених політико-правових ідей та поглядів Дж.Ст. Мілля, що були виокремлені в процесі аналізу всієї творчої спадщини мислителя.

Джерельна база дослідження. Дослідження даного питання стало можливим при комплексному і всебічному підході до вивчення широкої різноманітності письмових джерел по темі дослідження, найважливішими з яких є твори Мілля: «Основи політичної економії» [7], «Про свободу» [8], «Утилітаризм» [9], «Роздуми про представницькому правлінні»

[10] «Поневолення жінок» [11]. Всі ці роботи неодноразово перевидавалися за життя автора, і тексти деяких з них пройшли кілька авторських правок.

Результати.

У своїх працях Дж.Ст. Міль досліджував яким чином суспільство може впливати на індивіда застосовуючи примус та контроль а також використовуючи фізичну силу у вигляді законних покарань, чи морального примусу, в формі суспільного засудження. Вчений був переконаний в тому що єдина мета, з якою може бути правомірно використана влада над будь-яким членом цивілізованої громади проти його волі, – це запобігти шкоді для інших [12].

Невід'ємна зона людської свободи на думку вченого включає в себе, по-перше, внутрішні володіння свідомості, що вимагають свободи совісті в найвичерпнішому розумінні, свободи думки й почуттів, абсолютної свободи міркувань та ставлення щодо будь-яких предметів – практичних чи теоретичних, наукових, моральних чи теологічних. По-друге, цей принцип вимагає свободи смаків і занять, свободи оформлювати план життя індивіда, що відповідає його характеру, свободи робити те, що він хоче, і приймати можливі наслідки – без жодних перешкод із боку собі подібних, доки те, що індивід робить, не шкодить йому. По-третє, з цієї свободи кожного індивіда випливає свобода (в тих самих межах) будь-якої сукупності індивідів, – свобода об'єднуватися з будь-якою метою, що не несе шкоди для інших.

Міль був переконаний в тому, що жодне суспільство, де немає цих свобод загалом, не є вільним, хоч би якою була його форма правління; і не є пов-

ністю вільним жодне суспільство, де вони не існують в абсолютній і безумовній формі. Він відмічав: «Свобода заслуговує на своє ім'я лише тоді, коли досягнення нашого блага відбувається у наш власний спосіб – доки ми не намагаємося позбавити інших людей їхніх благ або перешкодити їхнім зусиллям тих благ досягти. Кожен здатний сам належним чином охороняти власне здоров'я, чи то тілесне, чи психічне і духовне» [11, с. 26].

Для свободи найкращою формою добре влаштованої і правильно функціонуючої державності, її ідеальним типом Мілль вважає представницьке правління. Автор «Представницького правління» – прихильник чіткого розмежування компетенції влади. Законодавча влада в особі парламенту не тільки законодавствує, але й здійснює спостереження і контроль над урядом, відсторонює від посади урядових чиновників, «якщо вони зловживають своїми повноваженнями чи виконують їх протилежно ясно вираженій думці нації... Крім того, парламент має ще іншу функцію... – служити для нації місцем вираження скарг і різних думок». Центральна адміністративна влада, за Міллем, повинна спостерігати за виконанням законів, і якщо вони не виконуються належним чином, «повинна звертатися до суду для відновлення сили закону, або до виборців для усунення від посади особи, яка не виконує закони як слід» [11, с. 132].

У своїх працях Мілль намагався дати відповідь на питання де пролягає законна межа суверенності індивіда? Де починається влада суспільства? Яку частину людського життя слід закріпити за індивідуальністю, а яку – за суспільством?

Він стверджує, що кожен отримує свою справедливу частку, якщо

кожен матиме те, що більшою мірою стосується саме його. Індивідуальності має належати та частина життя, в якій найбільше зацікавлена індивідуальність, а суспільству – та частина, в якій найбільше зацікавлене суспільство. Вчений зазначав, що особа може спричинити зло іншим не лише своїми діями, а й бездіяльністю. Вона несе відповідальність відповідальна за заподіяну шкоду.

Той факт, що людина живе в суспільстві, обумовлює необхідність, щоб кожен обмежував себе в стосунках з іншими людьми дотриманням певної лінії поведінки. Ця поведінка на думку мислителя полягає, по-перше, в тому, щоб особа не завдавала шкоди інтересам інших або, скоріше, певним інтересам, – що визначені в чітких юридичних постановках або випливають із мовчазної угоди, і їх слід вважати правами; і, по-друге, у виконанні кожною особою її частки робіт та пожертвувань, призначених для захисту суспільства або його членів від шкоди та зовнішніх зазіхань. Виправдані будь-які зусилля суспільства примусити до виконання цих умов тих, хто цього уникає [12], стверджував Мілль.

Мислитель припускав, що дії індивіда можуть бути шкідливими для інших. Особа, що завдає кривди іншому, може бути справедливо покараною, хоча й не за законом, а через суспільну думку. Вчений підкреслював, що людина повинна завжди стимулювати інших до більшого вживання їхніх найвищих здатностей і чіткішого спрямування їхніх почуттів та прагнень до об'єктів та роздумів, що несуть мудрість, а не дурість, піднесення, а не деградацію. Але ні одна особа, ані будь-яка кількість осіб не вповноважені казати іншій повнолітній людській істоті, що вона для

власного добра не повинна робити зі своїм життям те, що вона вирішила з ним зробити, адже вона найбільш зацікавлена у власному добробуті.

Англійський лібераліст був переконаний в тому, що сфера людських стосунків є невід'ємною цариною діяльності індивіда. Необхідно, щоб у поведінці одних людських істот, яка стосується інших, загальні правила виконувалися здебільшого саме для того, щоб люди знали, чого їм очікувати від оточення; але у справах, що стосуються лише окремої особи, вона має право на вільне виявлення індивідуальної спонтанності. Інші можуть їй пропонувати, навіть накидати міркування, які мають допомогти формуванню її суджень, до неї можуть бути звернені заклики гартувати свою волю – але останнє судження лишається за нею.

Всі особи мають право на різноманітні дії, що відповідають їх несхвальній думці про когось. Кожен має право обирати собі найприйнятніше для нього товариство. Всі мають право, – і це може бути обов'язком, стверджував Дж.Ст. Міль – застерігати інших від спілкування з особами ним, коли вважаємо, що її слова чи дії справляють згубний вплив на тих, хто з нею спілкується [8, с. 48].

Вчений у своєму вченні вказував на те, що жодна особа не є повністю ізольованою істотою. Якщо особа шкодить своїй власності, то вона шкодить і тим, хто прямо чи непрямо утримувався за її рахунок; і, звичайно, більшою чи меншою мірою зменшує загальні ресурси суспільства. Якщо вона руйнує свої тілесні чи розумові сили, то не лише чинить зло тим людям, чие щастя якоюсь мірою залежало від неї, а й втрачає здатність виконувати свої обов'язки перед

співвітчизниками взагалі й, можливо, стає для них тягарем, користуючись їхньою любов'ю та щедрістю... Якщо через свої пороки та дурість людина й не завдає прямої шкоди іншим, вона все ж шкодить іншим, і її потрібно змусити контролювати себе заради тих, кого видовище її поведінки або знання про неї може розбестити чи наштовхнути на хибний шлях [12].

Стосовно залежностей і зловживань особою алкоголем та тютюном, азартними іграми вчений зазначав, що зло, яке особа заподіює собі, може серйозно впливати на тих, хто найближче пов'язаний з нею – як через симпатії, так і через інтереси, – а також і на суспільство в цілому... Ніхто не може бути покараний зате, що був п'яним, але солдат чи поліцейський, який був п'яним при виконанні службових обов'язків, повинен зазнати покарання [12].

У своїй праці «Про свободу» Міль піднімав питання про те на які об'єкти може або має поширюватись державне втручання у справи суспільства, окрім тих об'єктів, які необхідно належать до компетенції держави [8].

Так, намагаючись з'ясувати межі державного втручання, він з самого початку спробував визначити різницю між двома формами державного втручання. Державне втручання може охоплювати й контроль вільної діяльності індивідів. Уряд може заборонити всім людям робити певні речі або робити їх без його дозволу; може диктувати, що саме їм слід робити, або визначати, як слід виконувати те чи інше, лишивши індивідові право діяти чи утримуватись від дій. Таке втручання уряду – авторитарне, однак є інша форма втручання, далека від авторитарності: уряд, замість

видавати укази й запроваджувати їх покараннями, вибирає курс порад та поширення інформації. Таким чином уряд, лишає індивідам свободу самим обирати спосіб виконання певних завдання та не втручається у їхню діяльність [10; 12].

Вчений наголошував, що авторитарна форма державного втручання має набагато обмеженішу сферу легітимної діяльності, ніж друга форма. Є багато сфер людського життя, де таке державне втручання слід беззастережно й категорично відкидати... Міль констатує, що жодна людина, яка бодай трохи поважає людську свободу та гідність, не матиме сумніву, що є або повинен існувати отак захищений з усіх боків певний індивідуальний життєвий простір, недоступний для авторитарного втручання... Ця заповідна царина повинна охопити все, що пов'язане тільки з життям, чи то внутрішнім, чи то зовнішнім, індивіда і не впливає на інтереси решти людей або впливає лише як моральний приклад [11, с. 52].

Міль підкреслював, що втручання закону у сферу індивідуальної свободи має бути виправдане не просто реальною чи можливою шкодою. Адже коли індивідові не дають робити те, до чого він схильний, не дають йому діяти відповідно до його власних уявлень, що є бажаним, це не тільки дратує, а й завжди має тенденцію шкодити розвиткові певних фізичних і розумових здібностей.

Зовсім інша ситуація з державним втручанням, яке не стримує вільної діяльності індивіда. Коли уряд забезпечує засоби для виконання певної роботи, лишаючи індивідам свободу самим обирати спосіб, якому, на їхню думку, слід віддати перевагу, то не буде жодного втручання у сферу

свободи, жодних дратливих і принизливих обмежень. Отже, тоді був переконаний вчений, не буде одного з головних заперечень державного втручання [12].

Таким чином, Міль вийшов за рамки утилітаризму. Цінуючи принцип особистої свободи, він установив її межі, взаємну відповідальність особистості і суспільства, визначив зміст і грані цієї волі. Свобода індивіда, автономність його приватного життя у мислителя первинні стосовно політичних структур. Втручання уряду не повинне мати місця, «якщо є імовірність, що справу, яка має бути зроблена, кожен окремих індивід зробить краще...». Головну небезпеку втручання держави в суспільні справи Міль бачить у тому, що «люди зникають усі свої сподівання і побоювання за майбутнє покладають на піклування уряду і поступово перетворюються з діяльних і самостійних людей у прихвоснів уряду чи якої-небудь партії, що прагне забрати у свої руки урядову владу». До того ж усякий новий обов'язок, що бере на себе уряд, підсилює його владу. Держава не повинна підмінювати вільні, діяльні зусилля людей, самого народу, у противному випадку починають задовольнятися насамперед інтереси державної бюрократії. Але головне – сам народ заражається утриманством, соціальною пасивністю, що призводить до взаємної деградації – особистості, суспільства, держави [11, с. 52; 12]. Автор трактату протестує проти такої перспективи.

Висновки і перспективи.

Таким чином, Міль вийшов за рамки утилітаризму. Цінуючи принцип особистої свободи, він устано-

вив її межі, взаємну відповідальність особистості і суспільства, визначив зміст і грані цієї волі.

Вчений установив межі втручання держави в діяльність індивіда, суспільства. Свобода індивіда, автономність його приватного життя у Мілля первинні стосовно політичних структур. Втручання уряду не повинне мати місця, «якщо є імовірність, що справу, яка має бути зроблена, кожен окремих індивід зробить краще...». Головна небезпека втручання держави в суспільні справи Мілля бачить у тому, що «люди звикають усі свої сподівання і побоювання за майбутнє покладати на піклування уряду і поступово перетворюються з діяльних і самостійних людей у прихвоснів уряду чи якої-небудь партії, що прагне забрати у свої руки урядову владу». До того ж усякий новий обов'язок, що бере на себе уряд, підсилює його владу. Держава не повинна підмінювати вільні, діяльні зусилля людей, самого народу, у противному випадку починають задовольнятися насамперед інтереси державної бюрократії. Але головне – сам народ заражається утриманством, соціальною пасивністю, що призводить до взаємної деградації – особистості, суспільства, держави.

Отже, головних обмежень функцій державної влади у Мілля два: непорушність принципу особистої свободи, особистої ініціативи; розуміння «практичної доцільності». Він резюмує: функції держави «обширніші у відсталого народу, ніж у передового».

На основі проведеного дослідження узагальнено такі пропозиції визнати та прийняти до уваги твердження Дж.Ст. Мілля:

1. Достоїнство держави оцінюється лише достойністю її громадян. Вільна особистість – особистість

законослухняна. Це перша ознака будь якої цивілізації.

2. Влада, встановивши належний порядок, має примусити його дотримуватися: «влада, що не вміє змусити коритися своїм наказам, не управляє». Отже, порядок в державі виступає неодмінною умовою розвитку особистості, сферою взаємної відповідальності. Її свобода – самий могутній, постійний і самий надійний генератор всяких покращень у суспільстві.
3. Функції держави повинні бути спрямовані не для перешкоди особистим зусиллям людей, але для заохочення і пробудження в людях цих прагнень. «Там, де існує свобода, там може бути стільки ж незалежних центрів покращення, скільки індивідів». У цьому сенс суспільного прогресу.

Отже, міллевський лібералізм стоїть не тільки на стражі індивідуальної свободи, прав особистості, але і виступає за організацію державного механізму на демократичних і правових началах, за зв'язаність законом особистості і влади.

Список використаних джерел

1. Епина Л.В. Дж. Ст. Милль и русская социалистическая мысль 60–70-х годов. Сборник статей МГПИ им. В.И. Ленина. Москва, 1982. 125 с.
2. Малинова О.Ю. Джон Стюарт Милль и социально-философские аспекты современного либерализма: автореф. дис. ... канд. фил. наук: 09.00.03. МГПИ им. В.И. Ленина. Москва, 1990. 16 с.
3. Нерсисянц В.С. Философия права: учебник для студ. вузов, обучающихся по юрид. спец. Институт государства и права РАН. Академический правовой университет. Москва: НОРМА, 2003. 648 с.

- Сорока Г.Б. Політико-правове вчення ідеолога англійського лібералізму Дж. Ст. Мілля: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2006. 20 с.
- Рожественский Н.Н. О значении Дж. Ст. Милля в ряду советских экономистов. Москва: Б.м., 1975. 142 с.
- Романова М.И. Общественно-политические взгляды и деятельность Дж. Ст. Милля. Москва: Юридическая литература, 1979. 96 с.
- Милль Дж.Ст. Основания политической экономии Д.-С. Милл. Перераб. и прим. И.Г. Чернышевского. Санкт-Петербург: Тип. М.М. Стасюлевича, 1909. 467 с.
- Милль Дж.Ст. О свободе. Антология западно-европейской классической либеральной мысли. Серия: «Общественная мысль»: исследования и публикации. Ред. М.А. Абрамова. Москва: Наука, 1995. 463 с.
- Милль Дж.Ст. Утилитаризм: О свободе. Пер. с англ. А.Н. Неведомского, 2-е изд. Санкт-Петербург: Тип. А.М. Котомина, 1882. 389 с.
- Милль Дж.Ст. Размышления о представительном правлении. Санкт-Петербург: Тип. Яковлева, 1863. 158 с.
- Милль Дж.Ст. Про свободу. Роздуми про представницьке врядування. Поневолення жінок: Есе. Є. Мірошніченко та ін. (пер. з англ.) Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 463 с.
- Вікторіанський лібералізм Джона-Стюарта Мілля. URL : http://p-for.com/book_325_glava_18_2.
- Malinova, O.Iu. (1990). J.S. Mill i sotsyalno-filosofskie aspekty sovremennoho liberalizma [John Stuart Mill and socio-philosophical aspects of modern liberalism]. Moskva, 16.
- Nersesiants, V.S. (2003). Filosofii prava [The philosophy of law]. Moskva: NORMA, 648.
- Soroka, H.B. (2006). Polityko-pravove vchennia ideoloha anhliiskoho liberalizmu J.S. Millia [Political and legal doctrine of the ideologue of British liberalism J.St. Mill]. Kyiv, 20.
- Rozhdestvenskii, N.N. (1975). O znachenii J.St. Millia v riadu sovetsskikh ekonomistov [About the meaning of J.St. Mill in a number of Soviet economists]. Moskva, 142.
- Romanova, M.I. (1979). Obshchestvenno-politicheskie vzgliady i deiatelnost J.S. Millia [Socio-political views and activities of J.St. Mill]. Moskva: Yuridicheskaia literatura, 96.
- Mill, J.S. (1909). Osnovaniia politicheskoi ekonomii D.-S. Mill [Foundations of Political Economy J.St. Mill]. Sankt-Peterburh, 467.
- Mill, J.S. (1995). O svobode. Antolohiia zapadno-evropeiskoi klassicheskoi liberalnoi mysl'i [About freedom Anthology of Western-European classical liberal thought]. Seriya «Obshchestvennaia mysl'»: issledovaniia y publikatsii. Moskva: Nauka, 463.
- Mill, J.S. (1882). Utylitaryzm: O svobode [Utilitarianism: About freedom]. Sankt-Peterburh, 389.
- Mill, J.S. (1863). Razmyshleniia o predstavitel'nom pravleniiu [Reflections on representative board]. Sankt-Peterburh, 158.
- Mill, J.S. (2001). Pro svobodu. Rozdumy pro predstavnytske vriaduvannia. Ponevolennia zhinok: Ese [About freedom. Reflections on Representative Governance. Female enslavement: Essay]. Ye. Miroshnychenkoin. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy», 463.
- Viktorskiy liberalizm J.St. Millia [Victorian Liberalism by J.St. Mill]. Available at: http://p-for.com/book_325_glava_18_2

References

- Еруна, L.V. (1982). J.S. Mill i russkaia sotsialisticheskaia mysl' 60–70-kh hodov [J.St. Mill and the Russian socialist thought of the 60's and 70's]. Sbornik statei MGPI im. V.I. Lenina. Moskva, 125.
- Viktorskiy liberalizm J.St. Millia [Victorian Liberalism by J.St. Mill]. Available at: http://p-for.com/book_325_glava_18_2

L.S. Protosavitska (2019). The principle of freedom and the border of government intervention of J.S. Mill. *Law. Human. Environment*, 10(1): 20–27, <https://doi.org/10.31548/law2019.01.003>.

Summary. *The article presents the political and legal views of one of the founders of English liberalism, J. Mill; analyzed the state of scientific research topics, processed sources; the concept of freedom has been defined and the “legal” boundaries of an individual’s sovereignty have been clarified; considered the problem of the relationship of man and power in a democratic society based on the analysis of the views of J. Mill. investigated the problem of civil liberty of the ideal form of power, its criteria and conditions of existence in the political and legal doctrine of the thinker; established features of state intervention in the affairs of society and the individual.*

Keywords: *society, individual, freedom, law, state intervention*
